

Kitap Değerlendirmesi

İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları

Louis Althusser'in İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları Adlı Çalışması Üzerine Bir Değerlendirme

Işıl ŞİMŞEK*

İdeoloji, sosyal bilimler alanında üzerinde en çok konuşulan ve yazılan konulardan birdir. Literatür içinde kavram, mantıkçı pozitivist ve eleştirel gelenek ile ideolojiyi olumlu ya da olumsuz ele alanlar şeklinde iki farklı eksende tartışılmaktadır. Bu tartışmalarda eleştirel gelenek kavrama ağırlıklı olarak olumsuz anlamlar yüklerken, mantıkçı pozitivist geleneğin ideolojiyi bilimsel olarak ele alma çabasının kavrama aynı zamanda olumlu bir anlam yüklemesini de beraberinde getirdiği söylenebilir. Antoine Destutt de Tracy ve arkadaşları tarafından terimselleştirilen ve olumlu anlamlandırılmayla yorumlanan ideoloji, Marksist görüş ekseninde olumsuz ve eleştirel olarak ele alınmıştır. Marksizm içinde kültürel bir olgu olarak ele alınan, insanın maddi üretim koşulları ile tarihsellik içinde yorumlanan ideoloji, egemen sınıfların kendi çıkarlarına hizmet üzere oluşturulmaktadır. Marx ve Engels tarafından tartışılan, alt yapının üst yapıyı belirlediği temel iddiasına dayalı olarak üretim ilişkilerini ele alan Ortodoks Marksist ideolojik tez, Antonio Gramsci tarafından “kültürel hegemonya” tanımlanmasıyla ekonomi ve politik belirleyicilik ekseninden çıkarılarak üst yapı kurumlarından ideoloji de öne çıkarılmıştır. Gramsci'nin Ortodoks Marksizm dışındaki alt yapı üst yapı analizlerine bir diğer katkı da 1970 haziran ayında *La Pensee*'de makale olarak yayımlandığında etki yaratan, 1976 aralık ayında da makaleye yönelik eleştirileri de kapsayacak şekilde genişletilen Althusser'in *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* adlı çalışmasından gelmiştir.

Sakarya Üniversitesi
Gazetecilik Bölümü,
Dr.,
E-mail: isilsimsek@sakarya.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-5217-7893

Geliş Tarihi: 18.02.2021
Kabul Tarihi: 16.04.2021

Şimşek, I. (2021). Louis Althusser'in İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları Adlı Çalışması Üzerine Bir Değerlendirme . *Medya ve Kültür*, 1(1), 112-115

Kitap Türkçe yayın notuyla birlikte dört bölümden oluşmaktadır. “Devletin İdeolojik Aygıtları (DİA’lar) Üstüne Not” başlıklı bölümde Althusser makalelerini ve Marksizm’e mal edilmeye çalışılan ideolojik kurumlara yönelik açıklamalara indirgenen eleştirileri sınıf mücadelesini de içerecek şekilde yeniden yorumlamaktadır. Bu yorumlama saf bir sınıf mücadelesi analiz şeklinde değil, devletin ideolojik aygıtları karşısında sınıf mücadelesinin önceliğini kabul etmek üzerine kuruludur. Egemen sınıf tarafından uzun mücadeleler sonucunda kazanılan ideolojik aygıtlara erişim egemen sınıfa, ideolojisine ve örgütlenme yapısına karşı yapılacak mücadeleyle değişebilir. Althusser’in tezinde İdeoloji klasik Marksizm’in yapılandırdığı gibi üst yapısal bir konumda ve ekonominin belirlediği bir olgu yerine yeniden üretim süreci içinde tanımlanır. Yeniden üretim süreci ekonomiyle sınırlı kalmayan, siyaset, sosyal yapı, ideolojiyi de içine alan tümel ve tarihsel bir özellik göstermektedir. Bölüm sonraki bölümleri daha iyi analiz etmeyi sağlayacak “(baskıcı) devlet aygıtları” ile “devletin siyasal ve ideolojik aygıtları” ayrımını da yapar. Devlet aygıtları; devletin bütün ideolojik aygıtlarının birliğinden daha güçlü devlet başkanlığı, yürütme erkinin aracısı olan idare, silahlı kuvvetler, adalet mekanizması ve onlara bağlı mahkemeleri, hapishaneleri... içermektedir.

Devletin başı aynı zamanda egemen sınıfın çıkarlarını koruyan ve bu sınıfın birliğinin de temsilidir. Hükümet egemen sınıfın siyasetini yaparken, idare de hükümetin emirlerine uygun olarak siyaseti en ince ayrıntısına kadar uygulama görevindedir. İdare, bir bütün olarak burjuva hükümetinin uygulandığı sınıf siyaseti içinde yer alır. *Devletin siyasal ve ideolojik aygıtı*; ise siyasal sistemin kendisi ve anayasa düzenlemeyle ilişkilidir. Egemen sınıfın ideolojisine uygun olacak şekilde düzenlenen siyasal sistem, anayasal yapılarla da güvence altındadır. Devletin ideolojik aygıtları ile örülü olan bu siyasal sistem “belirli bir gerçekliğe” denk düşen kurgudur. Marx’ın gerçekliğin baş aşağı gösterilmesi, Engels’in “yanlış bilinç” şeklinde özetlenebilecek olumsuz anlamlardaki ideolojik tanımlamaları Althusser’de siyasal sistemle iç içe geçmiş sınırlı gerçeklik üzerine kurulu olan bir kurgu şeklinde karşımıza çıkar. Sınırlılık da burjuva ideolojisi ve onu oluşturduğu temsili demokratik sistem üzerinde genel oy hakkında yapılan hileler, yürürlükte olan parlamenter sistemin seçim yasaları, kadın ve gençlere tanınan oy hakkı, devrimci partilerin yasaklanmasını... içermektedir. Bu ve bunun gibi sınırlı seçme hakkı içinden oluşturulan siyasal sistem devletin kurgulanmış ideolojik araçlarından biri haline gelir. Sistemin “gerçeklikleri” seçmenlerin “eşit” ve “özgür” olduğu iddiasına dayanmaktadır. Siyasal partiler de bu siyasal kurgunun üzerine inşa edilmektedir. Böylece bireylerin tercih hakkı da sistemle çelişmezlik üzerine kurulu olan siyasi partilerle yeni bir kısıtlama altında gerçekleşmektedir. Althusser, devlet aygıtları ve devletin ideolojik aygıtları arasında farkı ve bunların birbirleriyle olan uyumlarını ortaya koyarak, toplumsal analizi yeniden tasarlamaktadır. Toplum Althusser’e göre bireylerden değil, sınıf mücadelesinde karşı karşıya gelen gruplardan oluşur. Parti temsilcileri ve vekilleri aracılığıyla genel irade de ulus siyaseti şekli verilse de yalnızca egemen sınıfın siyasetini oluşturur. Siyasal ideoloji, devletin aygıtları ve devletin ideolojik aygıtlarıyla birlikte egemen ideolojinin bir parçasıdır.

“İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları” başlıklı bölümde Althusser, ilk bölümdeki tartışmalarını derinleştirmektedir. Kitabın bu bölümü önceki bölümde siyasal sistem üzerinde inşa edilen egemen ideolojinin, üretim ilişkileri boyutunu da vererek genişler. Üretim koşullarının yeniden üretimi üzerinden tartışmaya başlayan metin,

üretim sürecini üretim ilişkileri ve bunları harekete geçiren güçler üzerinden analiz eder. Üretimin maddi koşullarının yeniden üretiminin üretim alanları dışında gerçekleşmesi de Althusser'in tartışmalarında egemen ideoloji ve kullandığı araçlarla iç içedir. Üretimin koşulları ve mekanizmalarını kapsayan bir çerçevede yapılan analiz üretimin maddi koşullarının yeniden üretimin zorunlu hale getirilmesinde devletin ideolojik aygıtlarının konumunu emek üzerinden yeniden ele almakta, Marx'ın üretim sürecinde "yabancılaşma" kavramsallaştırmasıyla yorumladığı yeniden üretimi ideolojik temellerle açıklanmaktadır. Emek Althusser'de üretim güçleriyle üretim araçlarını ve yeniden üretim araçlarını ayırmada verimliliği ve artık değeri arttıracak ana değişkendir. Emegün üretim sistemi içinde sağlayıcısı da kapitalist okul sistemi ve kurumsal yapılarda iş alanlarına, mevkilere göre hiyerarşik olarak kurulan toplumsal-teknik iş bölümüdür. Egemen ideolojiye bağlı olan eğitim sistemi, eğitimden sonra üretim sürecinde kurumun düzenlerine boyun eğmeyi, işgücünün üretime sorunsuz olarak aktarılmasını da sağlamaktadır. "Devletin aygıtları (baskı)" ile "Devletin İdeolojik aygıtları (DİA)" arasında ayrımı yeniden ele alan Althusser, bu aşamada DİA boyutunu derinleştirmektedir. Kilise gibi dinsel kurumlar, okul (devlet-özel), aile, hukuk, farklı partileri içeren siyasal sistem, sendikalar, yazılı ve görsel iletişim sistemleri ile edebiyat, güzel sanatlar ve spor gibi kültürel alanlar DİA'nın alt değişkenleridir. Devlet aygıtlarında görülen baskı ve şiddeti kullanma tekeli ve kendi içinde görülen bütünsel yapı Althusser'in DİA'da homojen bir birlik görüntüsü vermez. DİA sektörel olarak kamu ve özel kesime doğru genişleyen, özel alanlarla tanımlanan aileyi de içine alarak kamusal ve özel alan sınırlarını da aşan bir özellik göstermektedir. Marx'ın ideolojik alan dışında tanımladığı sanat ve şiir gibi kültürel üretimler Althusser'de ideoloji kategorisinde dahil edilmekte, ideolojiyi hayatın her alanına genişletmektedir. Birbirinden bağımsız gibi görünen DİA'da baskıcı devlet aygıtları gibi egemen ideolojiye uygun olacak şekilde sistemle iç içe geçmiştir. Devletin baskı aygıtları (DBA) ile DİA arasındaki ayrımında DBA'nı merkezileşmiş ve örgütlenme yapısına rağmen, DİA'nın çok sayıda ve "görece özerk" olmasının buraya sınıf mücadelesi alanı da açmakta, egemen sınıfın DBA'na hâkim olmasının siyasal zemini DİA'nda kurduğu yapıyla ilişkili hale gelmektedir. DBA'da iktidarın kurulmasının sürekliliği ve yönetimi de DİA'ndaki bütünlük ve uyumla ilişkili olarak kurulmaktadır. Sistemin hem siyasal hem de yeniden üretim sürecinde birbiriyle uyumlu olarak işleyebilmesinde de DİA'dan eğitim öne çıkmaktadır. Feodal ve aristokrasi döneminde kilise üzerinden dini ideoloji ile kurulan ekonomi politik yapının inşa ve yönetim süreci kapitalist bir sistemde eğitimle gerçekleşmektedir.

"İdeoloji Üzerine" başlıklı son bölümde de kitap "ideolojinin tarihi yoktur" ve "ideoloji bireyleri özne olarak çağırır" önermeleri üzerinden tartışma yapmaktadır. Althusser'in ideolojiyi teorik bir zemine çekme çabalarına yönelik olarak öne çıkardığı "ideolojinin tarihi yoktur" yaklaşımı dinsel, ahlaki, hukuki, siyasal... gibi farklı tikel ideolojilerin genel bir ideoloji teorisi içinde bir araya getirilememesinin nedeni olarak karşımıza çıkar. Bölgesel ya da sınıfsal açıdan tanımlanan ideolojilerin tarihsellikle kurduğu güçlü bağ, genel bir ideoloji teorisini açıklamayı zorlaştırmaktadır. Althusser burada "ideolojinin tarihi yoktur" önermesini Freud'dan önceki ideolojik yazınlarda öne çıkan gerçeklik ile kurgu/düş arasındaki farkın Freud'un "bilinçdışı öncesiz sonrasızdır" önermesinin yardımıyla açıklanmaktadır. Althusser bu aşamada tarihle kurduğu

ilişki zaman ötesi şeklinde değil, tarihin her yayılım alanında mevcut olan, biçim değiştirmeyen bir özellikte bilinçdışı gibi öncesiz ve sonrasız olması anlamında ideoloji ile tarih arasında ilişki kurmaktadır. Althusser'in bilinçdışı bir alanda tartıştığı ideoloji bu aşamada bireyin kendi gerçek varoluş koşullarında var olduğu sistemle arasında hayali bir temsile dönüşmektedir. Gerçeklikten uzak dünya görüşleri birer yanılsamadır. Bireylerin özneleşme süreci ve yeniden üretim sürecinin bir parçası haline gelmeleri de gerçeklikten uzak bilinçdışı alanda gerçekleşmektedir. Aile ile okul arasına sıkıştırılmış birey ideolojik yüklemelerle özne kimliğini kazanmaktadır. Kitleler halinde sisteme yönlendirilen özneler üretim için gerekli olan yeniden üretim sürecine orta ya da alt kademelerde örgütlü olarak dahil edilmektedir. Özne kimliği, kendi gerçekliği içinde ezilen, düzenin yapmaya zorladığı her şeyi sorunsuz olarak yapan bilinçleri baskın hale getirir.

1970'lerde Marksist ekol içinde ideolojiyi kavramsal ve kuramsal olarak ele alan Althusser, Klasik Marksizmin ekonomik belirlenimci yapısında ideolojinin ekonomik ve politik örgütsel yapılarla kurduğu güçlü ilişkileri etkileşimli olarak ortaya koymaktadır. Kitap ağırlıklı olarak DİA üzerine inşa edilmiş, DBA'nın tarihsel süreçlerde geçirdiği dönüşümler ise öğrencisi Foucault tarafından analiz edilmiştir. Kitap hem Marksizm'in yeniden yorumlanmasında hem de ideolojinin sosyal bilimlerde ele alınmasında geliştirilen teorik yaklaşımlar içinde ana kitap olma özelliğini korumakta, günümüzün ideoloji tartışmalarına ışık tutmaktadır.

KAYNAKÇA

Athusser, L. (2014). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. İstanbul: İthaki Yayınları